

С.Ф. Лапановіч, дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права Акадэміі МУС Рэспублікі Беларусь, кандыдат гістарычных навук

УЗАЕМААДНОСІНЫ ДЗЯРЖАЎНЫХ УСТАНОЎ І ГРАМАДСКІХ АРГАНІЗАЦЫЙ У СПРАВЕ АКАЗАННЯ ДАПАМОГІ БЕЖАНЦАМ У РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ Ў ГАДЫ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ (1914–1916 гг.)

На падставе вывучэння дарэвалюцыйных перыядычных выданняў і архіўных матэрыялаў разглядаюцца асноўныя напрамкі дзейнасці па забеспячэнні патрэб бежанцаў. Аналізуецца таксама уплыў на гэтую справу асаблівасцей узаемаадносін органаў дзяржаўнай улады і недзяржаўных дабрачынных арганізацый ва ўмовах крызісу ў гады Першай сусветнай вайны. Зроблена выснова, што палітычная барацьба ў Расійскай імперыі, а менавіта імкненне ўрадавых колаў абмежаваць сферы дзейнасці апазіцыйных грамадскіх арганізацый, адмоўна ўплывала на працу па аказанні дапамогі бежанцам.

Савецкая гістарыяграфія не праводзіла грунтоўных даследаванняў праблемы бежанства ў перыяд Першай сусветнай вайны. У гістарычных працах савецкага часу закраналіся пэўныя аспекты бежанства, якія павінны былі акцэнтаваць ўвагу на адмоўных рысах апошняга як адным з доказаў антыграмадскага і антынароднага характару царскага і Часовага ўрадаў. Савецкія гісторыкі ў асноўным ці замоўчвалі факт дзяржаўнага клопату аб бежанцах, ці напаўнялі яго негатыўным сэнсам [1; 4; 10]. З мэтай аб'ектыўнага аналізу гэтай з'явы сучасная расійская і беларуская гістарыяграфія праводзяць даследаванні гісторыі бежанства па самых рознабаковых пытаннях: аналізуюцца прычыны ўзнікнення гэтай праблемы, разглядаюцца характэрныя рысы бежанства, выяўляецца ўплыў апошняга на палітычнае і сацыяльнае развіццё [2; 8; 11]. У артыкуле на падставе вывучэння архіўных матэрыялаў і дарэвалюцыйных крыніц даследуюцца напрамкі дзейнасці па забеспячэнні патрэб бежанцаў у 1914–1916 гг., а таксама адносін ўрадавых устаноў і грамадскіх арганізацый да праблемы ажыццяўлення мясцовага клопату аб бежанцах ва ўмовах палітычнага і сацыяльна-эканамічнага крызісу ў Расійскай імперыі ў гады Першай сусветнай вайны.

З пачаткам баявых дзеянняў з'явіліся першыя бежанцы – мірныя жыхары, якія пад уплывам абставін ваеннага часу добраахвотна ці прымусова пакінулі пастаяннае месца жыхарства. Восенню 1914 г. іх налічвалася нязначная колькасць, якая часова павялічылася зімой 1914–1915 гг. Увогуле да лета 1915 г. памеры бежанства ў заходніх губернях Расійскай імперыі былі адносна невялікімі (ад некалькіх соцен да некалькіх тысяч чалавек), а органы ўлады забяспечвалі патрэбы толькі пэўных катэгорый бежанцаў, перш за ўсе дзяржаўных служачых. Згодна «Часоваму палажэнню аб вывазе за кошт казны па ваенных абставінах дзяржаўнай маёмасці, урадавых устаноў, служачых і іх сем'яў» ад 20 жніўня 1914 г. (па старому стылю) эвакуацыя толькі названай катэгорыі насельніцтва ажыццяўлялася за лік казны [13, с. 1]. Улады эвакуіравалі чыноўнікаў ў бліжэйшыя гарады і мясцовасці з тым разлікам, каб пасля вызвалення тэрыторыі ад праціўніка зноў вярнуць іх на месца службы. Чыноўнікі і іх сем'і, эвакуіраваныя з губерняў Царства Польскага і Прыбалтыйскага краю, траплялі ў тым ліку і ў Беларусь. Аднак становішча на франтах складвалася не на карысць рускай арміі, і ў весну 1915 г. эвакуіраванае чыноўніцтва працягвала блукаць па прыфрантавых гарадах, пераходзячы з аднаго населенага пункта ў другі па меры захопу іх праціўнікам. Асабліва складаным было становішча ніжэйшых служачых, таму што яны па некалькі месяцаў не атрымлівалі заробак і жылі на невялікую грашовую дапамогу [8, с. 131].

Непасрэдны ўдзел у аказанні дапамогі асноўнай колькасці бежанцаў дзяржаўныя ўстановы пачалі прымаць з пачатку масавага руху бежанцаў – з лета 1915 г. Да гэтага часу падтрымку большасці бежанцам – у асноўным за лік добраахвотных ахвяраванняў – аказвалі недзяржаўныя дабрачынныя ўстановы. Сярод іх галоўную ролю ў забеспячэнні патрэб бежанцаў у Беларусі адыгрывалі Усерасійскі земскі саюз (УЗС), Усерасійскі саюз гарадоў (УСГ) і Камітэт Яе Імператарскай Вялікасці Вялікай Князёўны Таццяны Мікалаеўны (Таццянінскі камітэт), а таксама нацыянальныя дабрачынныя арганізацыі. Паколькі ў першы год вайны дзейнасць па аказанні дапамогі бежанцам не была рэгламентавана на дастатковым узроўні, таму пытанне аб парадку фінансавання і кіраўніцтве справай уладкавання бежанцаў (асабліва на месцах) стала прадметам вострых спрэчак паміж цывільнай адміністрацыяй і грамадскімі арганізацыямі.

Палажэнне аб Таццянінскім камітэце ад 14 верасня 1914 г. можна вызначыць як адзін з першых афіцыйных дакументаў аб бежанцах. Напрамую яны тут не ўзгадваюцца, аднак у наступны час указаныя ў Палажэнні катэгорыі пацярпелага ад вайны насельніцтва будуць вызначаныя як бежанцы. У Палажэнні ўказвалася, што гэта ўстанова аказвае часовую дапамогу асобам, якія трапілі ў нястачу, як следстваў няшчасцяў, выкліканых ваеннымі абставінамі (у межах месца пастаяннага жыхарства альбо часовага знаходжання). Гэта дапамога распаўсюджвалася як на тых, хто застаўся на месцы свайго

жыхарства, так і на тых, хто пакінуў яго па патрабаванні ваенных улад, ці па іншых абставінах, звязаных з ваенным часам. Памеры дапамогі для пацярпелых па ваенных абставінах у першы год вайны насілі сціплы характар – прапанавалася не пастаянная, а разавая дапамога ў выглядзе невялікай сумы грошай [5, с. 9–11]. Больш таго, мясцовыя аддзяленні Таццянінскага камітэта пры разглядзе прашэнняў аб аказанні дапамогі павінны былі ўлічваць маёмасны і сацыяльны стан пацярпелага ад вайны [12, л. 2–8].

Адступленне рускай арміі і страта часткі заходніх губерняў летам – восенню 1915 г. суправаджаліся пераўтварэннем бежанства ў праблему агульнадзяржаўнага маштаба. Армейскае кіраўніцтва імкнулася спыніць нямецкае наступленне любым коштам, таму пайшло на такую надзвычайную меру, як стварэнне на ўласнай тэрыторыі паласы спусташэння. Прымусовыя дзеянні армейскага камандавання выклікалі самы актыўны пратэст з боку пацярпелага насельніцтва і палітычна актыўнай грамадскасці. Прадстаўнікі розных саслоўяў заходніх губерняў, ад сялян да памешчыкаў, накіроўвалі ў Дзяржаўную Думу, Дзяржаўны Савет, Савет Міністраў, Вярхоўнаму Галоўнакамандуючаму і нават цару шматлікія звароты з пратэстамі супраць самавольства армейскіх чыноў па прымусоваму высяленню мірных жыхароў і знішчэння іх маёмасці [14, спр. 40, л. 70–85]. Колькасць бежанцаў павялічвалася і за кошт мірнага насельніцтва, якое па прычыне блізкасці фронту і звязанымі з гэтым умовамі жыцця па ўласнай ініцыятыве пакінула свой дом і накіравалася ва ўнутраныя губерні імперыі.

Савет Міністраў даручыў МУС займацца кіраўніцтвам (з боку цывільных улад) справай уладкавання бежанцаў у імперыі. 1 ліпеня 1915 г. была прынята пастанова Савета міністраў «Аб арганізацыі дапамогі асобам, якія прыбылі ва ўнутраныя губерні з памежных мясцовасцей». У ёй прызнавалася, што павелічэнне колькасці бежанцаў з'явілася вынікам і ўзмацнення наступлення нямецкіх войск, і прымусовага высялення мірных жыхароў ваеннымі ўладамі. Была зроблена выснова, што ва ўмовах абвастрэння праблемы бежанства клопат аб упарадкаванні іх руху і аб забеспячэнні ўсім неабходным не можа быць ускладзены на прыватныя арганізацыі і павінен стаць задачай дзяржавы. Пастановай ад 1 ліпеня 1915 г. Савет міністраў даручыў клопат аб пацярпелых ад вайны з заходніх губерняў двум Галоўнаўпаўнаважаным па ўладкаванні бежанцаў на фронтах, якімі прызначылі сенатараў С.І. Зубчанінава і М.П. Урусаву [14, спр. 42, л. 1–2]. Абавязкі апошніх былі акрэслены ў спецыяльным наказе (падрыхтаваны пад наглядом міністра ўнутраных спраў М.Б. Шчарбатава), які Савет міністраў зацвердзіў 24 ліпеня 1915 г. [5, с. 7].

Пераўтварэнне бежанства ў агульнадзяржаўную праблему было нечаканым для ўлад, таму выпрацоўка закона аб бежанцах адбывалася паскоранымі тэмпамі летам 1915 г. Законапраект аб бежанцах пад наглядом міністра рыхтаваў земскі аддзел МУС. Гэты аддзел быў створаны яшчэ пры падрыхтоўцы рэформы 1861 г. і з таго часу ведаў справай перасялення насельніцтва. У тлумачэннях да законапраекта міністр унутраных спраў М.Б. Шчарбатаў вызначыў сярод галоўных мэт перш за ўсё выяўленне кола асоб, якія прызнаюцца бежанцамі. Міністр падкрэсліваў, што на чале справы аказання дапамогі бежанцам павінна стаць аднаасобная ўлада, якая будзе самастойна весці гэтую справу і несці адказнасць за яе правільную пастаноўку – такой уладай М.Б. Шчарбатаў бачыў сваё міністэрства [15, спр. 10, л. 1–3].

Падрыхтаваны МУС законапраект аб бежанцах быў папярэдне абмеркаваны на спецыяльнай нарадзе пад старшынствам намесніка міністра ўнутраных спраў, у якой удзельнічалі члены Дзяржаўнага Савета і Дзяржаўнай Думы, прадстаўнікі міністэрстваў. У жніўні 1915 г. законапраект аб бежанцах быў перададзены на абмеркаванне ў Дзяржаўную Думу, а потым у Дзяржаўны Савет. У цэлым Дума адобрыла законапраект МУС, аднак палічыла неабходным удакладніць некаторыя артыкулы. Дзяржаўная Дума прыняла закон «Аб забеспячэнні патрэб бежанцаў» 14 жніўня, а яго найвышэйшае зацвярджэнне царом адбылося 30 жніўня 1915 г. [3, 1915, № 21, с. 9–10]. Параўнанне законапраекта МУС і зацверджанай рэдакцыі закона ад 30 жніўня 1915 г. дазваляе акрэсліць некаторыя асаблівасці падыходаў МУС і Дзяржаўнай Думы да справы ўладкавання бежанцаў.

Згодна з арт. 1 закона ад 30 жніўня 1915 г. «бежанцамі прызнаюцца асобы, якія пакінулі мясцовасці, пагражаемыя праціўнікам ці ім ужо занятыя, альбо выселеныя распараджэннем ваенных ці цывільных улад з раёна баявых дзеянняў, а таксама выхадцы з варожых Расіі дзяржаў». Бежанцамі не прызнаваліся асобы, высланыя пад надзор паліцыі, а таксама нямецкія і вянгерскія падданыя. Такім чынам, дзяржава прызнала бежанцамі амаль усе катэгорыі добраахвотна і прымусова выселенага насельніцтва. Законам было ўсталявана фінансаванне патрэб бежанцаў сродкамі з казны. Гэта адкрывала магчымасці ўдзелу у справе дапамогі бежанцам не толькі дзяржаўным ўстановам, але і шматлікім недзяржаўным арганізацыям, якія да выдання закону былі не здольныя аказаць дастатковы ўзровень дапамогі па прычыне абмежаванасці сваіх фінансавых сродкаў. Артыкулам 2 закона клопат па забеспячэнні матэрыяльных і духоўных патрэб бежанцаў ускладваўся на міністра ўнутраных

спраў, Галоўнаўпаўнаважаных па ўладкаванні бежанцаў, на губернатараў і граданачальнікаў, на земскія ўстановы і гарадскія грамадскія самакіраўніцтвы і на мясцовыя камітэты. Артыкул 3 асобна адзначаў, што аказанне дапамогі асобам, якія пацярпелі ад ваенных дзеянняў, складае таксама задачу Таццянінскага камітэта [5, с. 2–3].

У законе ад 30 жніўня 1915 г. сцвярджалася, што ўказаным у арт. 2 і 3 асобам і арганізацыям дзеля паспяховага вырашэння праблемы бежанства прадастаўляецца права заклікаць да супрацоўніцтва ўвогуле ўсе грамадскія сілы. Грамадскія дзеячы УЗС і УСГ каменціравалі такую пастаноўку пытання як незвычайную і новую для тагачаснага палітычнага жыцця Расіі.

Артыкулы 8–18 закона ад 30 жніўня 1915 г. датычыліся арганізацыі і функцыянавання Асобай нарады па ўладкаванні бежанцаў, якая была створана для абмеркавання і аб'яднання ўсіх мер па забеспячэнні патрэб бежанцаў. Старшынёй Асобай нарады стаў міністр унутраных спраў (арт. 8), на якога ўскладвалася кіраўніцтва ўсёй справай уладкавання бежанцаў (арт. 19). Паўнамоцны склад Асобай нарады па ўладкаванні бежанцаў у арт. 10 закона быў вызначаны наступны: па сем членаў Дзяржаўнай Думы і Дзяржаўнага Савета (у 1916 г. іх колькасць павялічылі да 9 – усяго 18), якія выбіраліся гэтымі ўстановамі; прадстаўнікі зацікаўленых міністэрстваў і ведамстваў – па аднаму ад кожнага. У нараду ўваходзілі па аднаму прадстаўніку ад Таццянінскага Камітэта, Чырвонага Крыжа, упраўлення вярхоўнага начальніка санітарнай і эвакуацыйнай часці, УЗС і УСГ, і ад нацыянальных камітэтаў. Акрамя таго, у склад нарады былі ўключаны Галоўнаўпаўнаважаныя па ўладкаванні бежанцаў і кіруючыя справамі гэтай установы [5, с. 4–6].

У законапраекце МУС прадугледжваўся ўдзел толькі пяці членаў Дзяржаўнай Думы і пяці членаў Дзяржаўнага Савета, якія павіны былі не выбірацца, а запрашацца міністрам унутраных спраў [15, спр. 10, л. 4]. Пры гэтым у законе захавалася палажэнне (арт. 12), згодна з якім старшыня нарады можа запрашаць на пасяджэнні любых асоб, удзел якіх прызнае карысным, дзякуючы гэтаму на нарадзе заўсёды магчыма было забяспечыць праўрадавую большасць [5, с. 4].

У параўнанні з законапраектам МУС у законе ад 30 жніўня 1915 г. было пашырана кола пытанняў, якія падлягалі абмеркаванню Асобай нарады па ўладкаванні бежанцаў. У законапраекце – гэта перш за ўсё пытанні агульнага размеркавання крэдытаў, клопат аб руху і ўладкаванні бежанцаў, ацэнка маёмасці, пакінутай імі і ўвогуле стратаў насельніцтва па ваенных абставінах, кампенсацыя за страты, аказанне пазыковай дапамогі [15, спр. 10, л. 5]. У канчатковую рэдакцыю закона дадаткова ўключаны клопат аб задавальненні духоўных патрэб бежанцаў, распрацоўка праекта наказу галоўнаўпаўнаважаным тылу, парадак стварэння і дзейнасці мясцовых камітэтаў, а таксама вызначэння іх кіраўніцтва [5, с. 5].

Парадак ажыццяўлення мясцовага клопату аб бежанцах і спосабы яго фінансавання сталі адной з галоўных прычын спрэчак паміж урадам і грамадскімі арганізацыямі (перш за ўсё УЗС і УСГ). У законапраекце МУС забеспячэнне клопату аб бежанцах на месцах ўскладвалася перш за ўсё на начальнікаў губерняў і граданачальнікаў, а таксама на земскія і гарадскія самакіраванні. У мясцовасцях, дзе не існавалі земствы і гарадскія самакіраванні, МУС меркавала ўскласці клопат на абывацельскія камітэты пад старшынствам губернатараў ці павятовых прадвадзіцеляў дваранства [15, спр. 10, л. 5].

У арт. 22 закона ад 30 жніўня 1915 г. змешчана такая фармулёўка: «мясцовы клопат аб бежанцах і іх далейшым лёсе ўскладваецца на земскія ўстановы і гарадскія грамадскія кіраўніцтвы, з прадастаўленнем ім права... ствараць асобы камітэты». У мясцовасцях, дзе не былі ўведзены земскія і гарадскія самакіраванні, мясцовы клопат аб бежанцах ускладаўся на губернскія, павятовыя і гарадскія камітэты дапамогі бежанцам. Гэтыя камітэты ствараліся з прадстаўнікоў зацікаўленых арганізацый і кіраваліся губернскімі ўпаўнаважанымі МУС, астатнімі асобамі, выбранымі губернскімі камітэтамі [5, с. 6].

Згодна выказванням дзеячаў УЗС і УСГ у перыядычных выданнях гэтых арганізацый, шмат якія грамадскія дзеячы успрынялі гэтыя палажэнні закона аб бежанцах як дазвол дзяржавы ўзяць мясцовую справу ўладкавання гэтай катэгорыі пацярпелых ад вайны ў рукі грамадскіх сіл [7, с. 175–184]. Фактычна дабрачынныя арганізацыі разлічвалі, што актыўны ўдзел у вырашэнні такой значнай агульнадзяржаўнай праблемы, як бежанства, дазволіць недзяржаўным арганізацыям (у тым ліку апазіцыйных ураду) замацаваць свой статус у грамадстве і пашырыць межы дзейнасці.

Аднак органы царскай улады былі катэгарычна супраць пашырэння дзейнасці і ўплыву недзяржаўных арганізацый, перш за ўсё УЗС, УСГ, і некаторых нацыянальных камітэтаў. Урад засцерагаўся напрамую выдаткоўваць фінансавыя сродкі грамадскім арганізацыям, якія крытыкавалі яго працу, паколькі клапаціўся пра магчымасць выкарыстання гэтых грошаў на апазіцыйную дзейнасць. Аб адносінах вярхоўнай улады да працы саюзаў яскрава сведчыць наступны факт. У сваіх мемуарах М. Лемке працытаваў размову цара Мікалая II з генералам М.В. Аляксеевым аб накіраванні прывітальных тэлеграм чарговым з'ездам УСГ і УЗС у сакавіку 1916 г. Тэлеграмы цар накіраваў, аднак аб Земскіх і гарадскіх саюзах заўважыў: «Уся гэта праца – сістэматычны падкоп пад мяне і маё

кіраўніцтва... Арыштаваць бы іх усіх замест удзячнасці» [9, с. 631]. Таму дзейнасць такіх грамадскіх арганізацый урад імкнуўся значна абмежаваць. Дзяржава таксама імкнулася поўнасю кантраляваць дзейнасць па аказанні дапамогі бежанцам на ўсіх узроўнях у тым ліку і таму, што ўрад разлічваў выкарыстаць гэту дапамогу як стымул для прыцягвання бежанцаў да працы.

Паколькі ключавую ролю ў дзейнасці па аказанні дапамогі бежанцам адыгрывала пытанне кантролю над выдаткаванымі з казны фінансавымі сродкамі, царскі ўрад пакінуў размеркаванне апошніх (як сярод органаў самакіравання, так і паміж грамадскімі дабрачыннымі ўстановамі) за губернскімі і павятовымі ўладамі, і тым самым засяродзіў у іх руках выключныя паўнамоцтвы па кіраванні справай уладкавання бежанцаў на месцах. Такі парадак быў цыркулярна зацверджаны ў «Кіруючых правілах па ўладкаванні бежанцаў» ад 2 сакавіка 1916 г. Праект гэтых правілаў быў распрацаваны Асобым аддзелам МУС і ўнесены на разгляд Асобай нарады па ўладкаванні бежанцаў у студзені 1916 г.

«Кіруючыя правілы па ўладкаванні бежанцаў» змяшчалі як агульныя ўказанні арганізацыйнага характару, так і тэхнічныя аспекты аказання дапамогі бежанцам. Міністр ўнутраных спраў А.М. Хвастоў з некаторымі папраўкамі зацвердзіў «Кіруючыя правілы па ўладкаванні бежанцаў» 2 сакавіка 1916 г. (за дзень да сваёй адстаўкі). «Кіруючыя правілы па ўладкаванні бежанцаў» складаліся з 32 пунктаў, першыя з якіх ўяўлялі сабой пералік цэнтральных дзяржаўных і дабрачынных арганізацый, што дапамагалі бежанцам. Пацвярджалася, што абмеркаванне і каардынацыю дзейнасці ўсіх арганізацый павінна ажыццяўляць Асобая нарада па ўладкаванні бежанцаў пад старшынствам міністра ўнутраных спраў (п. 1–4).

Пункты 7–9 былі прысвечаны мясцоваму клопату аб бежанцах і прадпісвалі арганізоўваць гэты працэс наступным чынам. З аднаго боку, у п. 7 пацвярджалася, што мясцовы клопат аб бежанцах ускладаецца на земскія і гарадскія грамадскія кіраўніцтвы з правам ствараць асобыя камітэты. З іншага боку, у тым жа п. 7 гэта палажэнне апырэджалася ўказаннем, што клопаты па забеспячэнні матэрыяльных і духоўных патрэб бежанцаў на месцах ускладаюцца на губернатараў і граданачальнікаў пад кіраўніцтвам міністра ўнутраных спраў і галоўнаўпаўнаважаных, на земскія і гарадскія грамадскія кіраванні. Пункт 8 удакладняў: урадавы надзор за правільным уладкаваннем бежанцаў належыць губернатарам і граданачальнікам. Для аб'яднання дзейнасці мясцовых устаноў па дапамозе бежанцам пад старшынствам апошніх ствараюцца губернскія, абласныя і гарадскія нарады з прадстаўнікоў адміністрацыі земскіх і гарадскіх самакіраванняў, нацыянальных арганізацый [6, с. 120–125].

Адпаведна п. 9 менавіта нарады пад старшынствам губернатараў і граданачальнікаў павінны былі разглядаць усе фінансавыя каштарысы для наступнага іх прадастаўлення ў Асобую нараду па ўладкаванні бежанцаў. Такім чынам, толькі цывільная адміністрацыя займалася размеркаваннем грашовых сродкаў на месцах.

У Правілах былі акрэслены віды дапамогі бежанцам з боку дзяржавы: бясплатная перавозка па чыгунках; забеспячэнне прыдатнымі для жыхарства памяшканнямі; медыцынская дапамога; задавальненне рэлігійных і адукацыйных патрэб бежанцаў; выдача пазык і іншая дапамога. Утрымлівалася абяцанне з боку ўрада і розных арганізацый прыняць усе меры па пошуку для бежанцаў заробку, які будзе адпавядаць іх ведам і здольнасцям. Губернатары і граданачальнікі абавязаны былі ў першы дзень кожнага месяца дакладваць міністру ўнутраных спраў аб становішчы бежанцаў на падуладнай ім тэрыторыі [6, с. 120–125].

На погляд дзеячаў УЗС і УСГ, Правілы удакладнялі і дапаўнялі закон «Аб забеспячэнні патрэб бежанцаў» ад 30 жніўня 1915 г., што выклікала актыўны пратэст з боку прадстаўнікоў гэтых грамадскіх арганізацый. Так, упаўнаважаны Земгора М.М. Шчэпкін у сваім дакладзе IV з'езду УСГ канстатаваў, што намаганнямі МУС кіраўніцтва справай мясцовага клопату аб бежанцах было амаль поўнасю засяроджана ў руках дзяржаўных чыноўнікаў [7, с. 234–249].

З боку саміх бежанцаў адной з самых чаканых распрацовак Асобай нарады быў праект аб пазыковай дапамозе пацярпелым ад вайны. Праект часовых правіл па выдачы пазык быў распрацаваны спецыяльнай камісіяй і перададзены для зацвярджэння ў нараду ў лістападзе 1915 г. [15, спр. 1, л. 72–85]. Аднак толькі праз паўгода, 13 мая 1916 г., адбылося найвышэйшае зацвярджэнне «Часовых правілаў аб аказанні пазыковай дапамогі пацярпеламу ад вайны насельніцтву». Па прычыне таго, што менавіта страта бежанцамі маёмасці і сродкаў да існавання не дазваляла ім у поўнай меры аднавіць сваё жыццё на новым месцы жыхарства, пацярпелыя ад вайны чакалі пазыковай дапамогі ад дзяржавы. Але «Часовыя правілы аб аказанні пазыковай дапамогі пацярпеламу ад вайны насельніцтву» ад 13 мая 1916 г. насілі дыскрымінацыйны характар і значна абмяжоўвалі катэгорыі насельніцтва, якія маглі атрымаць пазыкі. У заўваге да арт. 1 ўказвалася, што правілы не распаўсюджваюцца на асоб, якія атрымоўваюць казённы бежанскі харчовы і кватэрны паёк. А менавіта гэта катэгорыя бежанцаў была самай неўладкаванай і збяднелай [3, 1916, № 40, с. 96–101].

Такім чынам, утварэнне мільённай масы бежанцаў летам 1915 г. прымусіла органы дзяржаўнай улады звярнуць ўвагу на аказанне ім дапамогі. Акрамя аб'ектыўных умоў ваеннага часу, паспяховай дзейнасці перашкаджалі недахоп фінансавых сродкаў і адсутнасць адзінага кіраўніцтва справай.

У якасці галоўнага кіруючага органа ўсёй справай выступіла МУС, якое распрацавала закон «Аб забеспячэнні патрэб бежанцаў», зацверджаны 30 жніўня 1915 г. Была створана Асобая нарада па ўладкаванні бежанцаў пры МУС. Важнейшым рашэннем дзяржавы для актывізацыі справы па аказанні дапамогі бежанцам было рашэнне фінансаваць гэтую дзейнасць сродкамі з казны. У аснове прыцягнення арганізацый да ўдзелу ў аказанні дапамогі бежанцам у законе ад 30 жніўня быў узяты прынцып іх карыснасці для справы, прычым без уліку іх палітычнай пазіцыі. Гэта тлумачыцца тым, што падчас масавага бежанскага руху летам – восенню 1915 г. улада была гатова мабілізаваць для вырашэння бежанскай праблемы ўсе грамадскія сілы, паколькі сама дзяржава засяродзілася на вядзенні вайны. Лібералізм закона ад 30 жніўня праявіўся і ў тым, што, нягледзячы на папярэднія намаганні МУС падпарадкаваць справу мясцовага клопату аб бежанцах толькі губернатарам і граданачальнікам, у законе ён таксама даручаўся ўстановам земскага і гарадскога самакіравання.

Аднак пад уплывам палітычнай барацьбы праца арганізацый, якія крытычна ставіліся да ўрада, стала значна абмяжоўвацца, нягледзячы на карыснасць іх дабрачыннай дзейнасці. Урад падначаліў мясцовы клопат аб бежанцах толькі губернскай і павятовай адміністрацыі – апошнія даручылі размяркоўваць фінансавыя сродкі і кантраляваць іх выкарыстанне. Адсюль можна зрабіць выснову, што палітычная барацьба ў Расійскай імперыі напрамую ўплывала на дзейнасць па аказанні дапамогі бежанцам, прычым самым адмоўным чынам.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Анфимов, А.М. Российская деревня в годы Первой мировой войны (1914 – февраль 1917) / А.М. Анфимов. М., 1962.
2. Бабков, А.М. Беженцы в Белоруссии в годы Первой мировой войны (1915–1916) / А.М. Бабков // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь. Новыя канцэпцыі і падыходы : Усебел. канф. гісторыкаў, Мінск, 3–5 лютага 1993 г. : у 2 ч. Мінск, 1994. Ч. 2 : Гісторыя Беларусі.
3. Всероссийский земский союз. Известия главного комитета. М., 1915; 1916.
4. Дякин, В.С. Русская буржуазия и царизм в годы Первой мировой войны / В.С. Дякин. Л. : Наука, 1967.
5. Законы и распоряжения о беженцах. М., 1916. Вып. 1.
6. Законы и распоряжения о беженцах (по 1 апр. 1916 г.). М., 1916. Вып. 2.
7. Известия Всероссийского союза городов. М., 1916.
8. Курцев, А.Н. Беженство / А.Н. Курцев // Россия и Первая мировая война : материалы Междунар. науч. коллоквиума. СПб. : Дмитрий Буланин, 1999.
9. Лемке, М. 250 дней в царской ставке / М. Лемке. СПб., 1920.
10. Маевский, И.В. Экономика русской промышленности в условиях Первой мировой войны / И.В. Маевский. М. : Госполитиздат, 1957.
11. Мікалаевіч, А. Бежанцы Першай сусветнай вайны / А. Мікалаевіч // Спадчына. 1994. № 3.
12. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску. Ф. 295. Воп. 1. Спр. 8577.
13. Правительственный вестник. 1914. № 195. 28 авг.
14. Расійскі Дзяржаўны ваенна-гістарычны архіў у Маскве. Ф. 2005. Воп. 1. Спр. 40, 42.
15. Расійскі Дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1322. Воп. 1. Спр. 1, 10.

О.Л. Помалейко, старший преподаватель кафедры философии Академии МВД Республики Беларусь

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ ЖЕНЩИН БЕЛАРУСИ В БРАКЕ В НАЧАЛЕ XX в.

На основе анализа российского гражданского законодательства и семейного обычного права, регламентировавшего брачно-семейные отношения в сельской местности, демонстрируются особенности правового положения женщин Беларуси в браке в начале XX в. Правоотношения супругов строились на началах их неравенства в правах и обязанностях: в личном отношении жена подчинялась мужу как главе семьи; не имела права выбора фамилии, должна была следовать за мужем при перемене места жительства последним; не могла наниматься на работу и поступать в учебные заведения без согласия супруга и т. д. В то же время женщина являлась субъектом правовых отношений. Была отчасти защищена по гражданскому законодательству: брак должен был совершаться по взаимному согласию сторон; выходя замуж, женщина могла повысить свой статус; могла подать на развод; с 1914 г. могла получить отдельный вид на жительство; имела право приобретать, владеть и распоряжаться движимым имуществом по своему усмотрению.